

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«Історична топіка «Історії Русів»**

Виконав: студент 4-го року навчання
Спеціальності – 035.1 ФІЛОЛОГІЯ
(Українська мова та література);
освітньої програми: *Мова,
література, компаративістика*

Вербицький Євгеній Едуардович

Керівник: Павленко Г.І.,
кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали; наук. ступінь, вчене звання)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2021 р.

Київ – 2021

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Теоретичні напрацювання	8
1.1. Поняття «топос».....	8
1.2. Спільні місця в давній літературі (на матеріалі агіографії та літописів).	12
1.3. Дослідження «Історії Русів».....	14
Розділ II. «Історія Русів» як літературний твір	19
2.1. Топіка історичних подій	19
2.2. Зображення історичних персонажів	27
2.2. Описи зброї.....	33
2.4. Топіка географічних назв	36
Висновки.....	38
Список використаної літератури.....	41

Вступ

«Є твори, доля яких в особливій суспільній заангажованості, які значною мірою впливали на сучасників та нащадків і по-своєму акумулювали національну енергію, щоб вона, ніби струм, потекла потім по артеріях народного тіла, витворюючи новий рівень самосвідомості та гальмуючи творення ферментів національного розпаду. Такі твори, як правило, пишуться на межі епох занепаду й піднесення і мають предтечну місію; зрештою, зовсім не є дивним, що приблизно в одному часі на Україні з'являються два епохальні твори, які для самооздоровлення нації мали виняткову вагу: «Енеїда» Івана Котляревського, яка розбудила українців емоційно, завершивши стару епоху в літературі і проголосивши нову, та «Історія Русів», яка дала підстави до національного пробудження в освічених сферах суспільства при допомозі історіософічного трактату, що мав форму політичного памфлету...» [50, с. 5].

Словами В. Шевчука – автора передмови, починається «Історія Русів» – твір, який має дуже вагоме значення в історії української літератури. Для В. Шевчука «Історія Русів» є конденсатом «національної енергії», засобом оборони національної ідентичності, твором «предтечної місії», «однією з гострих сокир, що прорубувала вікно у темниці українського народу» Для Драча, автора сучасного перекладу твору - це сучасніше знаряддя, «первісна частина ракети, яка запустила нас в космічний безмір історії народів і держав» [21, с. 307].

Назва твору, винесена в заголовок, може ввести в оману багатьох із сучасних читачів, які, за аналогією, можуть подумати, що мова йде про історію Росії, в дійсності ж ідеться про історію українського народу від найдавніших часів до 1769 року. Головна увага зосереджена на події як національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького та Гетьманщини. Основна ідея цього історичного твору – право кожного народу на самостійний державнополітичний розвиток і українського зокрема [16].

Та поруч із важливістю цього тексту постає питання авторства, часу його написання, російська мова та ідеологія, оскільки достовірних даних щодо цих аспектів ми не маємо до сьогодні.

Перша таємниця, яку озвучив В. Шевчук – виявлення твору. На думку М. Ханенка, рукопис був знайдений 1828 року в бібліотеці м. Гринева, Стародубського повіту, Чернігівської області, проте ця версія швидко була спростована і вилучена [50, с. 6].

Також існує проблема авторства, що доволі гостро постає серед літературознавців. В. Шевчук у передмові до «Історії Русів» зазначає, що в різний час «авторами» були Г. Кониський, Г. Полетика, В. Рубан, О. Безбородько, А. Худорба [50, с. 9-11]. Авторство Кониського спростував М. Максимович, так само, як інші науковці спростовували гіпотези про імовірних авторів. Загалом, В. Шевчук вивів образний «портрет» імовірного автора. За його словами, це чоловік, що жив у другій половині XVIII століття, мав понад двадцять років, навчався в Київській академії і належав до козацької старшини, був землевласником, жив на Чернігівщині, схильний до вільнодумства, мав широкі політичні погляди, негативно ставився до російського абсолютизму та самодержавства, також добре знав географію (Молдавія, південь України, Крим) [50, с.12-13].

За класифікацією А. Яковлєва, дані, якими послуговуються дослідники при ідентифікації авторства твору, можна поділити на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні. Тобто об'єктивними є задокументовані події, суб'єктивними ж – логічні висновки та припущення. Так, Я. Дзира доводить, що ім'я Георгія Кониського з'явилося на титульній сторінці «Історії Русів» зовсім не випадково. Дослідник припускає, що це ім'я є анонімом – перекладеним псевдонімом. Так, він вважає, що імовірним автором, прихованим під псевдонімом Кониського був Григорій Полетика, а редактором - його син Василь [47, с. 247].

Я. Фощан запропонував науковцям, які займаються питанням авторства, звузити коло осіб, які точно не могли бути причетними до написання «Історії

Русів». І лише звузивши число кандидатів до декількох осіб, знову спробувати повернутися до доказової бази [47, с. 248].

Інший науковець, Я. Мишанич у своїй праці «З`ява та поширення «Історії Русів» помітив, що автор твору вживає терміни «патріот», «революція», «конституція», що виникли з прийняттям конституції в США 1787 року [28, с. 18]. Тож час написання змістився. Найстаріші списки «Історії Русів» свідчать, що її копіювання почалося значно раніше, ніж вважалося, – у 1809 – 1818 рр., а рукопис, знайдений у Гриневі, в маєтку небоги князя О. Безбородька, не був автографом, тому численні списки робилися не тільки з нього, а й з більш ранніх копій. Існує думка, що цей твір „вийшов у люди” орієнтовно у 1822 – 1825 рр. [15, с. 179]. А уперше його надруковано 1846 року в «Чтениях Московского общества истории и древностей российских», що виходили при Московському університеті [28, с. 19-20].

М. Драгоманов писав, що на цей текст треба дивитися як на памфлет на користь прав і вольностей русів, тобто малоросіян, памфлет, місцями надзвичайно їдкий і навіть художній, а не як на зовні фактичну історію. Тоді він стане незамінною пам'яткою просвіти і політичних ідей Малоросії в половині XVIII ст. [14, с. 777-778].

Ще опосередковано постає питання достовірності викладених у тексті подій. До прикладу, Я. Дзира вважає «Історію Русів» патріотичним твором високого громадянського звучання, й «правдиво-історичного світла», «чистою незамуленою криницею історичних знань про український, козацький, народ»; для його однодумця М. Шудрі - це просто «науковий посібник» [21, с. 307].

Н. Шліхта порушує питання про формування світогляду автора твору і пропонує власне бачення вирішальних впливів та суспільно-політичного ідеалу, якому той підпорядковував свій внесок у минуле. Науковиця вважає, що провідними ідеями твору, що формують той ідеал, згідно з яким автор зображав минуле українського народу, є верховенство закону, місцеве самоврядування, виборність, права нації на захист своїх прав і на опір правителю, що не дотримується умов договору з народом, тощо [47, с. 248].

Та поруч із цими відкритими питаннями стоїть не менш важливе – топіка. У цьому творі її дуже багато. Проте я хотів би детальніше зупинитися на історичній топіці. Тут вона досить яскраво виражена, оскільки книга наповнена великою кількістю описів війн, походів, що описуються в різних і водночас дуже схожих висловлюваннях. Також тут простежені стратегії й тактики бою гетьманів та їхнього війська. Тактики теж мають схожість, проте є відмінності у способах ведення бою. Ще значної уваги тут приділено зображенню зброї, її видам та способам використання.

Я. Мишанич називає «Історію Русів» батальною повістю, бо така тематика зумовлювала пильну увагу до політичних справ сусідніх держав, міжнародної політики Речі Посполитої, Московії, Туреччини та їхніх взаємин між собою, ролі й місця козацтва у національно-визвольному русі. Отже, загальні місця в цьому творі є важливими та такими, що потребують детального огляду [28, с. 152]. Тому *метою* роботи є дослідження історичної топіки, військові тактики та стратегії козацького війська, як їх бачить невідомий автор «Історії Русів», простежити наскільки часто шаблонні фрагменти описів вживаються для тих чи інших подій; спробувати побачити закономірність, сформулювати цілісне уявлення про термін «топос» та «спільні місця».

Завдання роботи :

- 1) Здійснити огляд наукових праць, у яких розглядається поняття топосу;
- 2) Дослідити стереотипність у зображенні історичних подій;
- 3) Розглянути традиційність і повторюваність у зображенні персонажів;
- 4) Розглянути авторську інтерпретацію подій як обов'язковий компонент оповіді;

Актуальність теми полягає в її недостатньому дослідженні. Як бачимо, багато наукових праць присвячено саме походженню твору, проблемі авторства, часу написання. Проте топіка досліджена недостатньо, незважаючи на досить давній час появи «Історії Русів».

Об'єктом дослідження є текст «Історії Русів»

Предмет дослідження - схемотворення, принцип формування сталих виразів та «загальних місць» у зображенні історичних подій, історичних діячів, описах зброї, географічних назвах.

Теоретико-методологічну базу роботи становлять праці з дослідження топіки Я. Абрамовської, Є. Конявської, Е.Р. Курціуса, Т. Левченко, Д. Лихачова, Хр.Лопарьова, О. Махова, Т. Руді, О. Творогова, А. Степанової, дослідження «Історії Русів» О. Бердник, Я. Дзири, М. Драгоманова, М. Костомарова, Я. Мишанича, О. Пипіна, О. Хававчака, В. Шевчука, Н. Шліхти.

У роботі використано описовий, культурно-історичний, порівняльний методи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ

1.1 Поняття «топос»

Топ або (рідше) топос в традиційній логіці і класичній риториці — аргумент, загальнозначуще твердження або тема [24].

Починаючи з античності, *topos* означав «місце», «загальне місце». Це могло бути місце у прямому значенні – географічний простір (наприклад, міська площа, селище, околиця), а також у переносному сенсі – «риторичне» або «діалектичне місце», «загальне місце». Термін «*topoi*» Аристотель використовував як метафору для характеристики «місць», де оратор може знаходити аргументи відповідно до даної теми [18, с. 33].

Аристотель у своїй «Риториці» розрізняє два рівні функціонування топосів - зовнішній і внутрішній. Зовнішні топоси виступають як елементи ентимеми — аргументи, що конструюються на основі загальних ідей: наприклад, ідеї про прекрасне та потворне, справедливості та несправедливості. Внутрішні топоси - це логічні зв'язки між елементами [3].

Німецький дослідник Е. Р. Курціус виокремлює ряд пунктів, в поясненні яких окреслює поняття та функцію топосу як «архаїчного протообразу колективної свідомості», що «вкоренився в найглибших надрах душі». Виходячи з системи античної теорії, він стверджує, що існували певні «пам'ятні теми», які «використовувались для розгортання та видозміни залежно від уподобань оратора» [18, с.112].

Спочатку топоси використовувалися для складання промов, пізніше вони «стали штампами, кліше, які можна було використовувати в будь-якій літературній формі, ними почали послуговуватися у тих сферах життя, які література могла охопити й формувати» [17, с. 82]. Курціус називає топоси «усталеними виражальними засобами», що нерідко перекладаються як

«константи висловлювання» [22, с.353]. Науковець цікаво порівнює це поняття з коморою з припасами, називає його оздоблювальним елементом, фразою, цитатою, що періодично повторюється [22, с. 92].

Таке використання топіки зумовлює явище *промπτуарію* – пропозиції вже готових прикладів, серед яких бароковий ритор добирає потрібні для конкретної промови. Промπτуарій (буквально «зібрання необхідних для будь-якого випадку речей, що знаходяться завжди під рукою»). За визначенням Т. Левченко – «це фонд загальних місць: апробованих схем вступу на будь-який ораторський випадок, традиційних відступів і переходів, відпрацьованих доводів для ствердження і заперечення різноманітних тез, це заготовки цілих промов, що стають придатними після підстановки потрібних імен й урахування особливостей виголошення» [45, с. 81-82].

Так, формування думки з певної проблеми відбувається за допомогою топосів, які організовують мисленнєвий простір, підтверджуються соціальним досвідом і беруть участь у конструюванні соціального світу. Топос є елементом мисленнєвої схеми, яка організована в логіці просторового сприйняття світу [18, с. 32].

Як вважає О. Колінько, різноманітність інтерпретацій поняття «топос» призвела до невизначеності та багатозначності, оскільки за час дослідження з'являлись нові теорії, трактування. Різні наукові парадигми та підходи вивчення топіки призвели до того, що термін перетворився на «ресурс», філософський зміст якого залишається непроясненим [18, с. 33].

Цікавий підхід до вказаної проблеми спостерігаємо в роботі Я. Абрамовської «Топос та деякі спільні місця літературознавчих досліджень». Зокрема, в статті згадується Е. Р. Курціус, який у своїй праці «Європейська література і латинське Середньовіччя» значну увагу приділяє саме топіці.

Науковиця зазначає, що «топос буває вже не тільки аргументом, а й оздобою, засобом ампліфікативної практики. У міркуваннях на тему топосу з'являються порівняння з квітами, зірками, клейнодами, його іноді називають убранням для думки, а топіка як цілість зіставляється з купецькою лавкою» [1, с. 356–357].

Я. Абрамовська вважає, що топос має дві спільні конотації: традиційність та повторюваність. Проте ці риси характеризують різні предмети, тому цей термін уміщує всі різновиди повторюваних елементів – від слів-ключів, через образи, мотиви й теми – до сюжетних схем і типів персонажів [1, с. 351].

Таким чином, топос «не тільки відривається від первісних значень, а й стає антонімом своїх іншомовних відповідників із *locus communis* (загальне місце) на чолі. Якщо цей останній відсилає до стилістичної кальки, розумової банальності, означає вторинність, множення кліше та схем, одним словом – „саму конвенцію”, перший асоціюється із чимось таємничим та привабливим, із не до кінця окресленою колективною психічною дійсністю чи структурою уяви, щодо якої виконує немовби експлоративні функції» [1, с.353].

У статті Абрамовська згадує про елементи риторичної концепції топосу. Це потрібно для того, щоб довести думку про збереження тісного зв'язку риторики та поетичного топосу в контексті практики переконань і певної теорії мовної комунікації [1, с.354]. Наприклад, Аристотель запровадив розрізнення між діалектичною топікою та риторикою, посилаючись на дві функції топосу: як засобу філософування та засобу переконування. Але на практиці ці функції не можна було різко розділити, оскільки риторика завжди живилася діалектикою й використовувала її в своїх цілях, тож вона поглинула й діалектичні *topoi* [1, с.355].

Дослідниця зазначає, що топос має двочленну структуру, тобто це топоси, сутністю яких є ототожнення обох членів (книга як світ, театр як світ), також топоси, що побудовані на антитезах [1, с. 364].

Поняття топосу в риториці Аристотеля досліджувала А. Степанова. Оскільки Аристотель вживає це поняття в тісному зв'язку з *ентимемою* та *гномою*, є потреба розібратися та дати визначення термінам для співвідношення з топосом. Отже *ентимема* – скорочений варіант силогізму, переважний спосіб переконання. На думку Аристотеля – це протилежне поняття емоцій [37, с. 31-

32]. Зазначається, що саме ентимема потрібна в суді для відмови від емоційного чинника заради об'єктивних рішень. Ентимемі належить певна роль в судовій промові, оскільки вона має справу з минулим, а минуле має властивість бути невизначеним. Тому хоча поняттю властива причина і доказ, ентимема сама може потребувати цих доказів. Аристотель відрізняє класичні силогізми від ентимеми внаслідок її скороченої форми, що опускає очевидні посили в ситуації спілкування. Але автор усе ж підкреслює «силогістичну сутність ентимеми», тому що «потрібно знати, з яких частин та як складається силогізм» [37, с. 31-32].

Гнома – це також один із способів переконання, частина ентимеми. Виступає в ролі заключення чи посилення. Але Аристотель, із одного боку, описує гному як загальний спосіб переконання з точки зору суб'єктивного фактору, а з іншого – виявляє об'єктивний характер. Тому гнома, як і *топ*, доповнює ентимему [37 с. 32].

Тема топів виявляє значення для Аристотеля поняття спільного закону, природна властивість якого визначає дещо спільне, властиве всім часам та народам. Окрім цього поняття топ використовується конкретно в значенні доказу особливого роду – своєрідному «доказу доказу», що служить для підґрунтя або для спрощення тези та доказів [37 с.35].

Цікава також думка російського дослідника О. Махова. Він інтерпретує дослідження Курціуса про топіку. Дослідник вважає, що топос у Курціуса - кліше або схема думки. Визначення цього поняття з'єднує думка і вираз. Це означає, що топос має якусь змістовну константу, але також зберігає стійкість на рівні висловлення, навіть при перекладі або при переході з однієї літератури в іншу. У вже подальшій німецькій традиції прийнято пов'язувати топос не тільки з певним змістом, а також із конкретним словесним втіленням. Також науковець зазначив, що топос давно став також полем дослідження компаративістів, оскільки це поняття має стосунок до літератури та риторики, і в цих двох галузях трактується по-різному [26].

1.2 Спільні місця в давній літературі (на матеріалі агіографії та літописів)

Хр. Лопарьов у праці «Греческие жития святых VIII и IX веков» вживає терміни «спільні місця» для топосів і «стереотипні фрази» – для формул. С. Бугославський трактує словесні штампи як «стилістичні формули» та «стійкі формули», топоси називає «загальними місцями» та «трафаретними сюжетними лініями». І лише Поскальські трактує топос як загальне місце [Цитуємо за: 24, с. 82].

Російський дослідник О. Творогов у своїх працях неодноразово наголошує на стереотипності побудови більшості описів боїв, князів, певних дій. Тобто він вважає це трафаретною схемою, стандартним набором засобів [24, с. 30].

До прикладу науковець наводить «Житіє Феодосія Печерського» Нестора Літописця, де, як і в багатьох агіографічних текстах, спостерігаємо схожі описи раннього благочестя святого, коли той уникає різних ігор із дітьми, надаючи переваги читанню божественних писань, молитв, а також відвідуванню церкви. Зазначено, що схожі традиційні риси «біографії святого» простежуються в різних житіях, написаних в різний час, різними авторами та в різних місцях Русі [40, с. 30].

Інший приклад О. Творогов наводить з руських літописів, зокрема, йдеться про стійку літературну формулу, в якій описується смерть і поховання князя. Вона складається з таких елементів: констатація смерті князя, повідомлення про всенародне оплакування князя, зображення похоронної процесії та вказівка на місце поховання. Один із прикладів – це опис смерті Олега Віщого в «Повісті временних літ: *«І з того розболівшись, він помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли його, і погребли його на горі, що зветься Щековицею. Єсть же могила його й до сьогодні, називається могила та Олеговою»* [41, с. 33].

Д. Лихачов зазначає, що в літописах значно менше, ніж у інших «ранньофеодальних творах», відображена схильність до застою форм та змісту і

прагнення до трафаретних стилістичних прийомів [41, с. 34-35]. О. Творогов, підсумовуючи сказане, наголошує, що предметом вивчення стійких формул мають бути різні літературні висловлювання, інколи ті, що мають досить складну композиційну структуру, інколи дуже прості, що складаються з одного чи декількох стійких словосполучень [41, с. 36]. Є. Конявська у своїй праці про спільні місця додала найбільш стійкі формули, що простежуються в агіографії, наприклад, на початку писань Нестора Літописця, а саме – топоси самоприпущення [19, с.83]. Зокрема «Читання про Бориса та Гліба» починається такими словами: *«Владико Господи Вседержителю, Творче неба і землі, і всього, що на ній, Ти і нині, Владико, зглянься на смиренність мою і подай же думку серцю моєму, аби оповів я, грішний, всім, хто слухає, [про] житіє і мучеництво святих страстотерпців Бориса і Гліба. Хоча, о владико, знаєш невченість і нерозумність серця мого, та надіюся на Твоє милосердя, і молитви святих мучеників Бориса і Гліба»* [31]. Подібний топос самоприпущення вживається також у «Житії Феодосія Печерського». Науковиця також помітила літературну формулу, про яку, на її думку, можна вже говорити цілком визначено. Вона пов'язана з топосом, що стосується неможливості розповісти про святого все, і необхідності обмежитися невеликою частиною свідчень про його діяння та подвиги [19, с.85]. Також висвітлено проблеми загальних місць в описах чудес. Зрозуміло, що вони мають в основі чудеса євангельські (зцілення, воскресіння з мертвих). У житіях преподобних розповсюджені також видіння, відвідування агіографічних персонажів святими та ангелами, боротьба з бісами та спокуси плоті [19, с. 86].

Не менш важливим моментом топіки є відгук на джерела та використані матеріали, що переважно перераховуються у вступній частині житій [19, с. 86]. У висновку авторка торкнулася питання того, що літописці досягли такого високого рівня лише завдяки авторитетним прикладам більш ранніх авторів, які містили в собі певні алгоритми змісту, ті, що сприймалися як беззаперечні, це – загальні ідеї та мотиви, тобто топоси [13, с. 92].

Т. Руді у праці «Топика русских житий» подає кілька варіантів синонімів топосу. Це «стійке словосполучення», «стійкий комплекс», «стилістичний шаблон», «трафаретна формула», «стилістична формула», «постійна формула», «традиційна формула», «мотив, що повторюється», «спільне місце» тощо [35, с. 61].

Вона вважає, що основними компонентами топосу є стійкість, закріпленість за певними елементом композиції, повторюваність та дієвість [35, с. 62].

На думку Т. Руді, топос, як елемент середньовічного наукового канону, базується на двох основних принципах: наслідування літературного етикету та орієнтації на приклади. У середньовічній літературі «із твору до твору» переносилось, у першу чергу, те, що мало стосунок до етикету: промови, які мали б пролунати саме в цій ситуації, вчинки, які мали б бути скоєні дійсними особами за дійсних обставин, авторська інтерпретація всього того, що відбувається. Це призвело до запозичення мотивів у інших народів, де з тексту в текст переносилися одні й ті ж мотиви, образи, ідеї, тобто все те, що, відповідно до етикету, мало б визначати опис подвижника того чи іншого чину святості [35, с. 63]. У підсумку можна сказати, що топика добре досліджена. Особливо багато праць на тему спільних місць у давніх літописах та в агіографії. В житіях справді багато загальних місць: починаючи від топосу самоприниження до топіки відречення від мирського життя.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що більшість дослідників топіки схильні вважати давні тексти шаблонними у контексті описів різноманітних діянь: опис боїв, князів, шаблонні та усталені фрази, наявність яких можна помітити ледь чи не в кожному літописі або житійному тексті.

1.3 Дослідження «Історії Русів»

Вперше «Історія Русів» була опублікована в 1846 році О. Бодянським. «Історія Русів» викликала бурхливий інтерес у дослідників ще в століття виходу цієї книги. Так, О. Пипін вважав, що «Історія Русів» - це цікавий літературний твір, навіть не зважаючи на доволі сумнівну історичну цінність.

На його думку, ця пам'ятка виділяється з-поміж інших цікавими, хоча й архаїчними історичними оповіданнями, що засновані на своєрідній концепції історії [34, с. 365-366]. Науковець також зазначив, що «Історія Русів» має характер історичного памфлету, автор чи автори не були особливо точними у виборі джерел, що не дивно, зважаючи на тодішній стан історичних знань [34, с. 366]. Виклад тексту нагадує досліднику манеру давніх або псевдо давніх історичних осіб із вигаданими промовами. Проте у О. Пипін переконаний, що вигадок у творі менше, аніж у цьому автора звинувачували. Він багато брав із раніших літописів, наприклад Самовидця, Грабянки. Також запозичував матеріал із усних переказів, анекдотів, віршів, пісень [34, с. 366].

Як вважає М. Костомаров, твір просякнутий духом «напівдворянського малоруського місцевого патріотизму, який ще нещодавно був у моді з-поміж малоруської публіки» [34, с. 366].

У висновку автор зазначає, що хоча й «Історію Русів» звинувачують у квазіісторичності, проте «текст цей чудовий, як прояв чудового патріотичного почуття; як твір, що закріпив багато усних переказів; вона живила любов до батьківщини, без якої розвиток людства неможливий» [34, с. 367].

М. Драгоманов критикував М. Костомарова за те, що той нічого нового у вивчення «Історії Русів» не вніс. До того ж не зовсім правильно трактує дух пам'ятки та її ставлення до українського шляхетства (Костомаров порівнював українське панство з російським). Також Драгоманов визнав, що книга мала значний культурний вплив на читачів у минулому [28, с.147].

Перше, на що вказує невідомий автор у проблематиці твору – це особливість початку оповіді, який із позиції історизму є вигадкою, оскільки автор далекий від серйозних наукових досліджень [28, с.106]. Та все ж Я. Мишанич вважає, що головна особливість твору – не з'ясування помилок істориків – попередників автора цієї книги. Відмінність цього тексту від інших козацьких літописів XVIII ст. полягає в чіткій ідеологічній спрямованості – ідеєю автономії, незалежності, бажанням провести чітку межу між Україною та іншими державами, Росією в тому числі [28, с.115]. Автор наголошує, що

Україна – не провінція і не периферія іншої держави. Це – незалежна країна, яка має власну самобутність і самостійність, хоча нерідко потраплє під вплив сусідніх країн: Польщі, Росії, Туреччини. [28, с.115-116]. Тут можна провести паралель із теперішнім України, а саме боротьбу за самобутність і незалежність. Наша країна вкотре мусить доводити, що вона самостійна і контроль сусідів (Росії) не є необхідним. Тому ці моменти є актуальним і по сьогодні. Шкода, що протягом століть нам усе ж доводиться виборювати своє право бути незалежними, хоча Україна є незалежною вже майже 30 років.

Програмною ж ідеєю для «Історії Русів» є захист народу, який відстоює своє життя, власність та свободу. Боротьба проти чужоземної тиранії, боротьба за правду набуває виняткової ваги і є священною для нашого народу та його проводу, яким в «Історії Русів» виступає козацтво в цілому і козацька верхівка зокрема [28, с.116-117]. Автор твору подає картину історичного розвитку України від найдавніших часів і до 1769 року. В. Шевчук висловлює думку, що «Історія Русів» значною мірою втрачає барокові риси і досить несподівано, називає її твором «рококо в українському літописанні», хоча мотивації такої ідентифікації не подає, а, можна сказати, знову відстоює сильний бароковий струмінь «Історії Русів» [48]. Натомість в контексті рококо пише про «Історію Русів» інший дослідник – М. Наєнко. Приписуючи гіпотетичне авторство твору останньому українському гетьману Кирилу Розумовському: *«Образ, туга, ностальгія, напевне, дуже дошкуляла колишньому останньому гетьману України, і він міг (з чимось допомогою) взятися до написання історії свого багатостраждального народу»* [30].

В.Шевчук виокремлює у творі ще низку барокових рис: усні перекази, промови (Хмельницького, Мазепи, Полуботка), віршові вставки (епітафія Хмельницькому), оповідання-новели (загибель Батурина), численні розлогі батальні сцени. «Таким чином, – робить висновок дослідник, – «Історія Русів» блискуче завершує традицію козацького літописання» [50].

Грунтовним дослідженням «Історії Русів» стала робота Я. Мишанича «Історія Русів»: історіографія, проблематика, поетика». У ній цікаво описана поетику твору. Зокрема дослідник зазначив, що автор зберіг у творі суто формальні ознаки жанру. Це датування (сюди він також зарахував «зачини» – стандартні формули, якими починається розповідь). Також, на думку Я. Мишанича, автор використав жанр літописної оповіді, не дуже відхиляючись від традиційного жанру літописного оповідання, яким літописці користувалися досить давно. Форма твору класична для руського літописання – оповідь починається від створення світу (паралель із «Повістю временних літ»), родовід українців виводиться від самого Ноя, далі йдеться про давню Русь, заснування Києва, перших князів, нашествя монголо-татар і про козаччину [28, с. 149-150]. О. Бердник торкнулася теми театралізованості в «Історії Русів. Зокрема, вона вважає, що автор подає світ як Великий театр, де розгортаються історії різних народів, з-поміж яких – історія русів [4]. І в якості прикладу наведено козацькі битви, як театральне дійство, де є «декорації», дійові особи, сценічний рух та його опис. Як зазначає О. Бердник, авторський текст наповнений описом баталій та козацьких битв і ведуться вони завжди з однієї причини – оборона своєї землі [4].

Я. Мишанич вважає, що твір зберіг суто формальні ознаки жанру. Тобто перше, що він зауважує – композиція твору, конструкція – послідовність викладених подій та фактів. Дослідник звертає увагу на датування, яке не є точним, а приблизним, швидше за все (на це вказують зачини – стандартні формули початку розповіді. Форма твору класична. Починається від створення світу, родовід українців починається від Ноя, далі йде оповідь про давню Русь, заснування Києва, перших князів, нашествя монголо-татар, Польсько-литовсько-руську державу і потім – про козаччину, її еволюцію, розвиток та найбільший розквіт, що припадає на час гетьманування Петра Конашевича-Сайгайдачного [28, с.149-150].

«Історія Русів» стала своєрідним джерелом образності й сюжету, «семантичним полем» у складі корпусу інших козацьких літописів – для українського

романтизму XIX століття і для літератури пізнішого часу [28, с.149-150]. Досить сильним у творі є поетичний момент. Подекуди автор виходить за межі правдоподібності, щоб підсилити художній ефект від написаного. Це батальні епізоди, оповіді про битви, поразки, перемоги, де змальовано велику кількість поранених та вбитих задля підсилення значення перемоги [28, с.150-151].

Композиційно «Історія Русів» - це твір, що складається з кількох розділів. Часова межа є умовною, її можна простежити за змістом. Кожен розділ містить цикли літописних оповідань – невеликих розповідей про певну історичну подію або факт, де стисло розкривається тема оповіді. [28, с.152-153].

О. Хававчак у своїй роботі «Барокова поетика «Історії Русів» вважає, що автор «Історії Русів», як людина високої освіченості й культури, творить блискучі в стилі барокового натуралізму сцени, щоб підняти роз'єднаний і розгублений народ на нову звитягу. Окрім вражаючих жорстокістю сцен катувань, він психологічно вмотивований переліками тих катувань, нагнітає силу емоційного впливу на козацтво [49, с.147]. Також дослідник вважає, що «Історія Русів» становить собою особливу «книгу для читання» завдяки авторським образам історії із виразним натяком на літописний жанр, на барокову містифікацію та гру [49, с.147].

Отже, можна сказати, що погляд дослідників як на сам твір, так і на поетику різний. Кожен бачить натяки на певні стилі, звертає увагу на певні ознаки, що дають сформувати висновок про індивідуальне бачення стилю твору. Найгрунтовнішими ми вважаємо дослідження Я. Мишанича, який комплексно розглянув книгу «Історію Русів».

Розділ 2

«Історія Русів» як літературний твір

2.1 Топіка історичних подій

Як відомо, «Історія Русів» є своєрідною історією України, в якій, за визнанням Я. Мишанича, можна виділити два основні складники: боротьба за загальнонаціональні інтереси українського народу і за інтереси козацької старшини. Початок «Історії Русів» - досить традиційний: походження слов'янських племен від сина Ноя Яфета. Автор досить оригінально коментує і походження назви «слов'яни» та «сармати». А слово «козак», за його версією, походить від назви «козари». Все це, на думку автора «Історії Русів», свідчить про давність українського народу.

Одна з перших історичних подій, яка згадується в «Історії русів» - **Люблінська унія**, яка свідчила про утворення нової федеративної держави – Речі Посполитої шляхом об'єднання Великого Князівства Литовського та Польської Корони. При цьому Велике Князівство Литовське, як і Польська Корона, лишалося самостійним політичним «організмом» з окремою вищою адміністрацією, власною скарбницею, військом, судово-правовою системою [10]. Ось як автор згадує та яким чином і з якою деталізацією говорить про цю подію: *«... Король Сигізмунд Август, повторюючи і потверджуючи всі попередніх Королів Польських привілеї, в даному від себе року 1569-го Червня 7 дня привілеї так узаконив: «Землю руську і Князівство Київське і всіх тих земель жителів узагалі і кожного особливо од послуху, володіння, посад і повелінь Великого Князівства Литовського на вічні часи вилучаємо, звільняємо і до Польського Королівства, як рівних до рівних, вільних до вільних і як власний і справжній до першого і то власного тіла і голови, з усіма взагалі і з кожним особливо, з містами, містечками, селами, повітами або уїздами, і всіма їхніми, які б не були, маєтками, туєю землю і Князівство Київське вище згаданий Короні, або Королівству Польському, прилучаємо і з'єднуємо»* [15, с. 58-59].

Подія, що згадується поруч із Люблінською унією – **Берестейська церковна унія**. Це одна з найважливіших подій у житті Української церкви, основою якої є акт розриву з Константинопольським патріархатом і об'єднання частини Руської (українсько-білоруської) православної церкви з Римокатолицькою церквою у межах Київської митрополії, що функціонувала на території Речі Посполитої. Після 1596 релігійна спільнота, яка постала внаслідок Берестейської церковної унії, отримала назву „Уніатська церква“ (від кін. XVIII ст.— Греко-католицька церква, в незалежній Україні — Українська греко-католицька церква) [42]. М. Грушевський зробив значний внесок у дослідження Берестейської церковної унії. У 1899 р. він писав: *«Наш нарід належить до двох церков і налягати на церковні ріжниці, пропагувати церковну ексклюзивність — значило б причинятися до відлому галицької Руси від решти України-Руси, річи згубної для нашого народу...»* [42]. Відома й оцінка М. Грушевського наслідків цієї унії, яка, на його думку, «внесла роздвоєння серед православних і їх енергію обернула на внутрішню боротьбу» [42].

М. Костомаров вважав, що унія - це зрада православних ієрархів, які прийняли католицизм. Хоча, водночас, вона полегшує їхню участь, демонструючи причини, що до неї спонукали (політика візантійського патріархату, втручання в духовні справи світських осіб (братства), правова нерівність католиків з православними, прагнення реформ у церковній сфері). На сьогодні визначення унії як зради піддано критиці, бо: *“...православні ієрархи були за сепаратне з'єднання на компромісних засадах. Окрім культурних і духовних переваг унія мала нести ще й матеріальні вигоди українському суспільству – це урівняння в правах”* [23, с.324].

Власне унію в Бересті М. Костомаров розглядає побіжно, акцентуючи увагу на православному соборі як єдино легітимному. Унійний собор не знаходить місця у його міркуваннях, так як автор вважає, що унія була прийнята 1595 року православною делегацією в Римі, а в Бересті була проголошена як

здійснений факт. М. Костомаров виокремив також наслідки унії: культурно—просвітницький та національно—визвольний рухи [23, с.324].

Автор «Історії Русів» описує цю подію наступним чином: *«...що переміна у вірі та звичаях народних, що в Бресті запроваджується духовенством без згоди народної, є перепона вельми небезпечна і до виконання незручна, і що узгіднити уми людські і совість кожного є справою майже не людською, а Божою, і він не надіється утримати народ у сліпій покорі Духовенству і свавільно нововведеним у Церкву правилам і просить уряд відвернути зло тєє або дати час народові на роздум»...* *«Між тим як Духовенство замінювало церковні антими́си і требники та вигадувало формули на прославлення та пошанування свого Папи, війська Польські, діставши наказ допомагати Духовенству при запровадженні ним Унії, виконували те ретельно і, будучи розставлені при всіх найпошанованіших церквах, а паче по містах та містечках, з голими шаблями змушували народ клякати в церкві і бити себе в груди по-римському, а при читанні Символу Віри додавати відоме речення про Святого Духа. При тому возносилися були шаблі над головами народу з погрозами рубати тих, хто не кориться їхньому наказові. Та сія вся начало лише болізем бі»* [15, с 73-74].

Є згадки про так звану **«Тарасову ніч»** або **битви під Переяславом** під проводом гетьмана Тараса Федоровича (в народі – Тарас Трясило). Битви козаків із польським військом під Переяславом на Борисовому полі в кінці травня 1630 р. Це була перша велика перемога українського війська під проводом Тараса Федоровича (Трясила). Тоді відбулася переможна битва українського козацтва під проводом гетьмана (корсунського полковника) Тараса Федоровича-Трясила з польським військом. Ця перемога увійшла в історію як тріумф козацької стратегії і тактики [20]. Ось як дослідник С. Плохій характеризує це повстання:

«Козацька війна» 1630 року під проводом Тараса Федоровича (Трясила) стала першим повстанням від часу виступу Северина Наливайка, яке вийшло за межі суто козацького конфлікту з владою та охопило ширшу територію, втягнувши у свій вир чимало українського селянства та міщанства. Як ми вже

зазначали, конфлікт почався з виступу виписників проти гетьмана реєстровців – Григорія Чорного. Його захопили на волості та стратили низовики. Почалося ширше повстання, яке призвело до встановлення козацького контролю над Корсунем, Каневом і Переяславом. Релігія, а точніше, справа захисту православ'я від наступу унії, вперше стала за цих умов ідеєю, яка перекинула місток між козацтвом, повсталим селянством та утисненням владою православним духовенством...» [22, с.180, 185].

М. Грушевський дав оцінку військово-політичній ситуації під проводом Тараса Федоровича: «В кампанії 1630 р. козацька сторона була в значно літшій позиції ніж в інших війнах – напр. у кампанії 1625 р. Головне козацьке військо встигло «вигребтися» з Запорожжя «на волость» заздалегідь, з арматой і всяким припасом. Воно потім зіставалося протягом не менше як півтора місяця паном ситуації на Україні. Отже було спроможне підняти до повстання українську людність, і без того в високій мірі роздратовану попереднім розквартируванням польського війська, його своєвільствами і різними конфліктами з ним» [9, с. 106-107].

Автор «Історії Русів» описав цю подію досить детально: «...і за тою системою, не роблячи над поляками жодних пошуків, зібрались вони до міста Переяслава, і, розташувавши табір свій поміж Трубежем та Альтою, очікували почину Польського. Поляки стягалися зі всієї Малоросії...напад повторювано і завжди відбивано було декілька днів із великою втратою Польською. Нарешті козаки, діждавшись Польського свята, Папським тілом званого, що вони його святкують зі стріляниною та бенкетами, вислали тієї ночі повзком значну частину піхоти в одну найближчу балку і на світанку вдарили з обох боків на табір Польський, вдерлися до нього, і, заскочивши багатьох Поляків напівголими, перекололи їх усіх: що їм противилися, знищили, а решту перетопили в річці і розігнали, здобувши табір їхній із усіма запасами та артилерією [15, с. 92]. Очевидно, що певні деталі є художнім домислом, як наприклад вид напівголих поляків або ж утоплення їх у річці.

Особливо багато зображено подій за участю Богдана Хмельницького як важливої постаті у творі. Коли в тексті мова йдеться про важливі державні події, наприклад, про Національно-визвольну війну, то літопис стає розлогим. У ньому детально описано кожну дрібницю, що пов'язана з гетьманом та його діяльністю. Якщо говорити про Національно-визвольну війну, то важливим сегментом у висвітленні М. Грушевським передумов цієї війни постає характеристика колонізаційного руху українського населення на територію Лівобережжя. За десяток років осадництва на благодатних землях з'явилися сотні нових поселень, як правило, слобід, що зумовило своєрідне підняття цілини. «Десятиліття се, — писав М. Грушевський, — було апогеєм колонізаційних здобутків польської шляхти, і вона дивилася на них, як на свою велику заслугу». Одночасно вчений зауважує про зростання соціальної напруги в Україні [40, с. 12]. Також причинами війни називають напад на хутір у Суботові та вбивство сина Хмельницького, релігійні мотиви тощо.

Автор «Історії Русів», використовуючи загальні місця, характерні для літописів, досить емоційно описує битву з поляками під Кам'янцем-Подільським : *«Битва ця відбувалася Квітня 8-го в день Суботній, і Хмельницький, відправивши на місці вдячний Богу молебень за таку славу за недругом звиягу, поховав мерців своїх і Польських, а живих бранців Польських і гетьмана їхнього Потоцького вислав як новий дарунок Ханові Кримському...», «Гетьман Хмельницький, вирушивши од Жовтих Вод, поспішив із військами Козацькими до міста Кам'янця-Подільського, котрий вважався нарівні з Кодаком непереможною у Поляків твердинею і був гніздом або збірним пунктом для військ Польських, що висилалися на Малоросію...», «а 16 числа Травня удосвіта повів Хмельницький атаку на табір Польський з боку фортеці, під який ще опівночі підповзла ще з долішнього боку значна частина його піхоти з мушкетами та списами. І коли з боку Козацького почалася на табір Польський сильна стрілянина з гармат та мушкетів і вчинений зумисно великий гвалт од війська, то в ту саму пору піхота Козацька, вискочивши заздалегідь і відкривши собі проходи у фортеці за водою, вдерлася через них усередину фортеці...» [15, с. 108-109].*

Зборівська битва 1649 року під проводом Богдана Хмельницького – це одна з битв, що відбулася між українським військом на чолі з Б.Хмельницьким й татарським військом на чолі з кримським ханом Іслам-Гіреєм III, з одного боку, та польською армією – з другого, в роки національної боротьби 1648–1676 рр. Після вторгнення 30(20) травня 1649 року польських підрозділів на терени Української козацької держави українські й татарські війська перейшли в наступ і 10 липня (30 червня) оточили польську армію в Збаражі. Польський король Ян II Казимир Ваза виступив їй на допомогу і 13(03) серпня став обозом (бл. 30 тис. жовнірів і слуг, 30 гармат) на правому березі р. Стрипа (притока Дністра) біля с. Млинівці (нині село Зборівського р-ну Тернопільської обл.). Б.Хмельницький та Іслам-Гірей III виступили з чисельністю війська (бл. 30–40 тис. українців і 20–25 тис. татар) назустріч противникові. Попереду рухалася кіннота, позаду – піхота з обозом. За задумом гетьмана й хана, татари й відбірні українські кіннотники (усього 25–30 тис. осіб) мали завдати одночасного удару по авангарду й ар'єргарду польського війська під час переправи через Стрипу, скувати його дії та, дочекавшись підходу піхоти, розгромити [36]. В «Історії Русів» поруч із фактичними подіями присутні також і описи, порівняння війська з природою: *«Червня 17-го, в середу, року 1649-го є тим преславним днем, котрий мусить бути завжди вікопомним в Історії Малоросійській. Він є вирішальником визволення народу Руського з кормиги Польської, і в ньому закладено камінь заснування нової епохи того народу. Перед сходом сонця стала велелюдна армія Польська на видноті армії Козацької; вона численністю своєю уподібнювалась грізній тучі, що затуляє обрії і затьмарює сонце. Вершники її, виблискуючи зброєю та багатими убраннями, являли собою лиху блискавицю, що розтинає темряву нічну; а од численної кінноти здіймалася курява і підносилася вихорами аж до хмар і тьмарила зір людський, опускаючись на землю [15, с. 135].*

Берестецька битва 1651 року

Козацькі літописці розповіді про Берестецьку битву подають у жанрі літописного оповідання, головним героєм якого постає Б.Хмельницький, що прагне з допомогою татарських спільників вигнати з України польські війська й утвердити свою владу на Поділлі, Волині, в Галичині. Також метою було й зміцнити свій міжнародний авторитет, за допомогою переговорів із Молдовою, Угорщиною, Туреччиною, Московією. Ці його наміри прагне порушити польський король. Він запланував побороти гетьмана й повернути всю Україну під свій контроль [33, с. 9].

А. Прокопчук вказує, що кожен із літописців до загальної схеми сюжету битви додає якісь свої, відомі йому деталі. Із цього погляду він називає літопис Самовидця традиційно літописним. Про Берестецьку битву тут зазначається, що взимку 1651 року почали відбуватись події, які давали привід до війни. Б.Хмельницький, зібравши війська і дочекавшись кримського хана, пішов назустріч польському королеві і дав йому під Берестечком бій. Але хан зрадив Хмельницького, домовившись з польським королем. Спроби Хмельницького домовитися з ханом були безрезультатними. Покинуті під Берестечком козаки протягом усього Петрового посту билися з королівським військом. Але, не маючи допомоги, залишили навіть гармати і через переправи на Пляшівці та Ікві з великою втратою пішли на Україну, де знову приєдналися до Хмельницького [33, с. 10].

Зображення битви у Літописі гадяцького полковника Г. Грабянки А. Прокопчук вважає вже більше наближеним до художніх творів. Його слід розглядати вже як літературно опрацьовану історію. Цей літопис ділиться на „Сказания”, серед яких два „Сказание которая вина войне Берестецкой” і „Сказание о войне Берестецкой” присвячені причинам і перебігу Берестецької битви 1651 року. Розповідь про причини війни під Берестечком здається схожим із оповіданням із традиційним зачином: „Якось до Хмельницького прибув султан...”. А далі йдеться про складні відносини між татарським ханом,

Хмельницьким, молдавським господарем, польським королем [33, с. 10-11]. Опис Берестецької битви (особливо польської війни) ще більше наближує цей текст до літописно-повістєвої прози: *« Від передових козацьких військ одержано вістку, що Польська армія, завчасно переправившись через ріку Стир, іде понад тою рікою до Берестечка і рахують її до 300 000. 11 числа Травня стала вона на виду у Козацької і Татарської армії і явила жахливе видовище блиском своїм і стогоном землі од велелюдства, а особливо од численної кінноти. Гетьман влаштував армію свою на правому фланзі Татарської; піхоту примножив спішеною кіннотою і поставив всередині розлогою і грубою фалангою з численною артилерією по фасах і насередині і прикрив правий її фланг своєю кіннотою. Битва почалася о 9 годині ранку страшенною стріляниною з обох боків гармат та мушкетів. Поляки, маючи в центрі своєї армії Пруські та Курляндські війська, зайняли весь простір Козацької і Татарської армії іншими своїми військами, маючи намір оточити їх з усіх сторін...», «Піхота козацька на перших пострілах ударила в списи й перекинула піхоту Німецьку, змішавши її і погнавши всередину Польської армії; але в ту саму пору Татарська армія, яка прикривала лівий козацький фланг, займаючи найвигідніші висоти, зійшла зі свого місця і попустила Полякам атакувати піхоту тую у фланг і в тил, так що вона стала з трьох боків обнята і стиснена», « Поляки, вважаючи, що та піхота уже в їхніх руках і вони завжди її можуть забрати в полон або перебити всіх до одного, залишили її в лозах до ранку, бо тоді було на заході сонця, а всі обози Козацькі, що були в вагенбургу з людьми тамошніми і всіма запасами, особливо з великою кількістю коней верхових і в'ючних , також вся артилерія з її обладунками, дісталась в руки Польської армії [15, с. 156].*

Переяславська Рада 1654 року – це рада, що скликав Б. Хмельницький задля проголошення прийняття Військом Запорозьким акту зверхності московського царя Олексія Михайловича.

М. Грушевський вважає, що нині, коли постає розмова про Переяславську раду, то зазвичай уявляється трактат – конвенція, що нормує становище двох

незалежних та самостійних держав, що входять в умову між собою, конституційна хартія, яка уставляє відносини між Україною, що піддається під зверхність московського царя, і царем, як зверхником, щодо гарантованих їй прав і вольностей. Але науковець каже, що в тих часах і обставинах умови укладалися в форми інших, тому що Козаччина звикла більше цінувати реальні факти, ніж букву привілею. І у відносинах до Польського уряду вона посилялася на вольності й права, що визнані королями, але вони не були закріплені постановами чи привілеями [10, с.35]. Ось як ці події викладено в «Історії Русів»: *«Гетьман, скориставшись із пом'якшення сердець, доручив Самуїлові Богдановичеві та Полковникові Переяславському Павлові Тетері написати договірні статті з Царем Московським і подати його на розгляд його і всієї Ради Малоросійської. Вони написані і по апробації Гетьмана з радою оголошені послам Московським, котрі, погодившись з усім, у них написаним, підтвердили присягою своєю від особи Царя і Царства Московського про вічне і непорушне шанування умовлених договорів. А тому вимагали вони взаємної присяги від чинів і народу Малоросійського в рівномірному дотриманні тих угод. Статті договірні підписані Гетьманом і чинами Січня 6-го дня 1654 року, і присяга ними тоді ж учинена; а решті чинів і війську призначене збірним місцем місто Переяслав, де б всі вони також присягали в присутності послів і дістали від них подарунки Царські [15, с. 166]. Тут йдеться про неоднозначне трактування автором ідеї приєднання України до Московського царства.*

2.2 Зображення історичних персонажів

Козацьке військо завжди славилось своїми військовими тактиками та стратегіями, оскільки бойовому мистецтву завжди приділяли багато уваги, навіть за найменшу помилку могла бути страта, оскільки від цього залежала безпека і репутація гетьмана.

Автори праці «Як козаки воювали» нагадують, що про військовий талант козаків писали навіть іноземці, зокрема католицький священник А. Віміна, що

був в Україні 1650 року. Його вразила вдатність козаків: «Мені траплялося бачити, як вони кулею гасили свічку, відсікаючи нагар так, наче це зроблено за допомогою щипців» [Цитуємо за: 27, с. 107].

У багатьох джерелах розповідається про високу майстерність козаків у будівництві окопів, валів, засік та інших земляних укріплень. Польський вчений Ш. Старовольський у книзі «Полонія», виданій у Кельні 1632 р., пише: «В своїх таборах вони мають дисципліну стародавніх римлян, а воєнною доблестю та обізнаністю у військових справах вони не поступаються жодній нації в світі». В описі про козацьке військо 1628 р. він пише, що козак, крім рушниці і запасу харчів, зобов'язаний був мати сокиру, косу, лопату і все що необхідне для того, щоб сипати вали. Він також свідчить, що в битві з литовським військом 1649 р. під Лоевом кожний козацький кіннотник «при сидлі мав лопату» [Цитуємо за: 27, с. 108].

За повідомленням польського історика А. Грабовського, під час цієї битви козаки, відбиваючи атаку ворожого війська, спішилися, тобто зійшли з коней, і за чверть години побудували засіку і могутній табір у густому лісі, до якого литовська кіннота не могла досягти [27, с. 108].

Можемо припустити, що автор «Історії Русів» міг використати праці польських істориків, або запозичити ці відомості як «загальні місця», що переходили з тексту в текст.

Петро Конашевич-Сагайдачний

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. політична мета боїв західноєвропейських країн визначалася певною “обмеженістю” та суперечливістю. Війни цього періоду велися в основному не в національних інтересах, а в інтересах пануючих класів із метою їхнього збагачення. Бої, як правило, мали загарбницький характер. Все це вело до обмеженості стратегічної мети. Досягнення політичних цілей відносно малого масштабу без крайньої напруги сил було найбільш доцільним способом ведення війн [46, с.80].

О. Фірсов у своїй праці про стратегії і тактики козацького війська Сагайдачного наголошує на тому, що гетьман усвідомлював: для успішної битви та перемоги потрібні лише рішучі наступальні дії. Саме тому, на противагу західноєвропейській стратегії, він прагнув уникати недоцільного маневрування тилами противника та облоги фортець, а обирав за основу своїх дій швидкий і несподіваний маневр з метою створення для своїх військ найбільш сприятливих умов. І, використовуючи це, він нав'язував противнику битву і, як правило, перемагав його. Прагнення діяти наступально, намір завершити кожен свій маневр ударом стає для Сагайдачного одним з основних принципів протягом всієї його полководчої діяльності [46, с.81]. Аналізуючи події Хотинської війни, дослідник зазначив основні риси воєнної стратегії і тактики Сагайдачного: активність у наступі й обороні, підпорядкованість війська, чітке виконання наказів, прагнення закінчити битву за допомогою одного потужного маневрування а також ні в якому разі не розпорошувати сили на утримання стратегічних об'єктів [46, с.81].

Д. Ліщук у праці про воєнне мистецтво Сагайдачного у військовій кампанії 1618 року наголошує, що досягнення настільки високого рівня бойового мистецтва базувалося на традиціях минулих поколінь. Застосування на полі бою сучасних прийомів «клава», «табір», «приангула» та інші свідчила про те, що це вивчалось у Війську Запорозькому, мали регулярний характер і впроваджувалися безпосередньо в бою. У статті також підтверджується переконання Сагайдачного в тому, що найкраща тактика і стратегія – це дисципліна та повністю самовіддане виконання наказів та обов'язків. Це все настільки було суворо, що найменша непокора могла закінчитися стратою. Також велику роль у підготовці військ відігравали постійні навчання-огляди із практикою стрільб, змагання шаблею та списом, здобування умовної фортеці тощо [24, с. 183-184].

Автор «Історії Русів» із захопленням описує битву козаків проти татар під командуванням Сагайдачного: *«Гетьман, відправившись на цілу ніч із військом своїм до Самари, напав тут удосвіта на табір Татарський, розлого*

розташований по течії ріки; перший постріл із гармат та мушкетів і вчинений крик розігнав верхових Татарських коней, а самих Татар обезумив і до краю настрахав. Вони, метаючись по табору, не знали, що діяти, а Козаки, проходячи лавою через увесь табір, кололи і рубали їх майже без жодної оборони [15, с.87]. Ми бачимо підтвердження тактики Сагайдачного у несподіваності та намаганні побороти супротивника одним ударом.

Богдан Хмельницький

Його вважають досить успішним полководцем, головнокомандувачем. Гетьман вирізнявся з-поміж інших, передусім, своєю твердістю і навіть жорстокістю, він був добрим організатором, хорошим полководцем (на думку І. Гаврилюка найбільшої вправності Хмельницький досягнув у маневруванні одночасно кількома окремими групами військ, як це було під Корсунем), дипломатом (цей аспект є важливим, оскільки з початку 1649 р. йому вдавалося зберігати паритет і мир між Гетьманщиною та багатьма потужнішими сусідами, часто обіцяючи підданство або допомогу одразу кільком з них), а також умів вибирати собі соратників. Він був досвідченою людиною, брав участь щонайменше в одному козацькому повстанні і, поза сумнівом, добре проаналізував усі помилки своїх попередників [7, с. 70].

Також дуже важливим у бойовій стратегії Хмельницького була ефективна розвідка. Якщо на початку це були татари, то згодом це вже були козаки, містяни, селяни. У цьому випадку гетьман знав про всі плани своїх ворогів, стежив мало чи не за кожним їхнім кроком. Тобто ми бачимо, що військо Хмельницького мало досить велику підтримку місцевого населення [7, с. 70].

Ю. Тис-Крохмалюк так описує мистецтво війська Хмельницького: *«Українські військові частини визначалися непересічним фанатизмом, відвагою й витривалістю. Моральну вартість війська, його гін до перемоги — бачимо не лише в регулярних чи теж напіврегулярних частинах, але й серед повстанців перших років воєн Хмельницького. Живе, здорове серце, величезна національна й релігійна спаяність і зосередження уваги на єдину, найвищу ціль — перемогу —*

оце були ті елементи, що то завдяки геніяльному прововоді створили з українців у половині 17-го сторіччя непоборну армію, одну з-поміж найкращих тогочасних в Європі» [43, с.13].

Я. Таравська вказує, що Богдан Хмельницький виробив нові тактичні прийоми ведення бою. Тобто він відмовився від оборонної тактики. Багато уваги він приділив наступальним операціям і контрудару. Це дозволило одержати перемоги у перших битвах 1648-1649 рр. Він професійно міг оточити ворога з флангів і вихід у його тил, а також його тактиці ведення бою був характерний «ефект» раптовості. Як військовий стратег особливий акцент він робив на належну підготовку та правильний вибір напрямку головного удару по ворогу. Завдяки своєму таланту в управлінні армією і керуванні боєм він домогся зразкової дисципліни у війську. Використання Б. Хмельницьким особливого бойового порядку – табору, допомагало гетьману мобілізувати навколо себе полковників-однодумців, з метою обміну військовим досвідом [39].

А. Нагірняк зауважив: Хмельницький завжди виступав як полководець і стратег в одній особі. Він завжди бачив перед собою не лише конкретну військову операцію з притаманними їй методами і тактикою бойових дій, а розглядав її з точки зору перспектив і наслідків для країни і армії у цілому [29, с. 142]. Не зважаючи на внесок Хмельницького у розвиток українського військового мистецтва, мабуть вкрай важливою стороною його діяльності як полководця і стратега було вміння розуміти широкі верстви народу, а через них – психологію рядового вояка. Він досить вміло використовував такі притаманні українському воїнові риси, як індивідуалізм, незламну віру у перемогу, твердість, вірність ідеалам, довіру до авторитетів, хоробрість і здоровий глузд [29, с. 147].

В «Історії Русів» тактики бою Хмельницького зображені в битвах під Пилявцями, під Жовтими Водами: *«А тим часом повернувся Хмельницький з усім військом у степ до Жовтих Вод, де, укріпивши на узвишші обоз свій окопами та важкою артилерією і полишивши в ньому трохи піхоти...», «...Гетьман Потоцький з військами Польськими, женучи перед собою загони*

Хмельницького, наткнувся на обоз Козацький, за котрий загони того поховалися, і замріявшись, що все од нього тікає і ховається, без певного розміркування та приготування, не укріпивши навіть обозу свого, повів одразу атаку на табір Козацький. Хмельницький в той самий час з усім військом вийшов зі схованки і, пройшовши обозами Польським до самого тилу їхніх військ, ударив на них із усією несподіваністю і, зробивши перший, дуже поцільний постріл з гармат та мушкетів, напустився згодом списками. Поляки, щойно дізнавшись про напад ворога, почали на нього обертатися, але вже ним переможені і змішані були. Убивство вчинене жорстоке і повсюдне» [15, с.108]. Бачимо також тактику розвідки у Хмельницького: «Він влаштував і укріпив табір свій на видноті у ворога і впродовж перших днів робив об'їзди і огляд табору Польського і фортеці з легкими з обох боків перестрілками: п 16-го числа травня, удосвіта повів Хмельницький атаку на табір Польський з боку фортеці, під яку ще з опівночі підповзла з долішнього боку значна частина його піхоти з самими мушкетами та списками [15, с.109].

Іван Богун

Іван Богун – вінницький (кальницький) полковник, один із найпомітніших воєначальників доби Хмельниччини. Він брав участь у всіх найвідповідальніших бойових операціях, очолюваних гетьманом. Особливо важливу роль ватажок відіграв у битві під Берестечком, виступаючи як проти польського, так і проти московського панування на теренах України [13, с.146].

О. Євмененко розглядає образ Івана Богуну в українській літературі початку ХІХ ст. Так, вона згадала Кащенка, в інтерпретації якого Богун – добрий тактик, який у кожному бою демонструє філігранну військову виучку, безприкладну мужність, одчайдушність, талант воєначальника. На думку дослідниці Богуну зображений у романтичному ключі: досвідченим військовим керівником, розумним і стриманим, спроможним приймати найвідповідальніші рішення, до дрібниць продумувати хід бойових акцій [13, с.147-148]. Філігранну військову майстерність Богуну і його бойові стратегії ми бачимо ще в «Історії Русів»:

«Богун вислав негайно загін добірної кінноти проти його армії і велів їй, нападаючи на авангард ворожий, віддалятися від нього назад, до свого корпусу. Такими маневрами ворог був приведений до самого табору Богунового корпусу, і він, втямивши з першого позирку його малість, без подальших обдумувань негайно напав на табір з усіх сторін, звідкіль тільки міг.» [15, с.153], «Богун намагався різними маневрами вивести поляків у поле на відкритий бій, але успіху в тому не мав, бо тримались вони окопів своїх, не висовуючи голови. Богунові не лишалось інших способів вигнати поляків з табору, як лише зробити на нього формальний приступ» [15, с.150-151], «Осавул Богун, підкріплений полковником Глухом, вирушив од Краснопілля вперед переслідувати поляків у їхніх межах, і 18-го числа липня відкрився їхній табір біля містечка Купчиці, при Вознесенському монастирі. Війська польські були під командою польного гетьмана Потоцького, при якому був за волонтера і юний Собієвський» [15, с.150-151].

2.3 Описи зброї

Про озброєння запорозьких козаків писав Д. Яворницький: «Рушниці (від слова «рука»), інакше самопали або мушкети, козаки використовували найрізноманітніших видів, але всі вони мали довгі стволи і коштовні ложа, оздоблені сріблом із насічкою та черню» [54, с. 49].

Козаки вміло використовували переваги вогнепальної зброї під час проведення вогневої підготовки бою, переслідування противника, що відступав, а також знищення його заздалегідь підготовленою засідкою. Вони доволі обізнано створювали високу щільність вогню шляхом організованої системи залпової стрільби на відкритій місцевості та комбінованого вогню при захисті табору [11, с. 26-27].

При вивченні гармат Д. Яворницький приділяє увагу класифікації (за матеріалом виготовлення та конструкцією), конструкції та розмірам відомих йому зразків. Переходячи до історії артилерії, вчений приймає усталену в ті часи думку про появу гармат на Україні від XV ст., вважаючи їх польськими,

турецькими, генуезькими та російськими за походженням. Ним також уперше опубліковано статистику наявності та надходження артилерії на Запоріжжя у другій половині XVII ст. [44, с. 323].

Протягом усього періоду раннього нового часу холодна зброя в Україні була ознакою шляхетського стану та високого соціального й політичного статусу. За допомогою написів на зброї підкреслювали власну політичну легітимність, закарбовували звершення та принижували супротивників. Зброя складала частину бойового та урочистого костюму, була символом родинної й особистої гідності, маркером високого матеріального статку, нарешті предметом розкошів та надзвичайно вигідною грошовою інвестицією [44, с. 361].

Д. Тоїчкін у статті про оснащення козацького війська говорить, про меч як символ влади, божественне творіння. Мечі навіть передавались у спадок, бо вірили у їхню чудодійну силу. Численні згадки у «Повісті минулих літ» про мечі свідчать, що на початку XII ст. цей різновид зброї уже мав поважну традицію побутування серед руських еліт. Також варто звернути увагу на те, що меч, усвідомлений літописцем, як сталий різновид клинкової зброї, виступає не лише як важливий елемент озброєння, але і як метафора, символ, що несе певні культурні значення [44, с. 337].

Мав свій «золотий меч» і Петро Конашевич-Сагайдачний. Після перемоги у Хотинській битві 1621 року він нібито отримав золотий меч від польського королевича Владислава. Цей подарунок мав продемонструвати визнання заслуг гетьмана перед Річчю Посполитою [44, с. 339].

В «Історії Русів» знаходимо свідчення про використання багатьох видів зброї, такі як гармати, мушкети, списи, луки, ножі, чекани, бердиші, булави: *«Зброєю були у кінноті списи, штуцери, пістолі та шаблі, а в піхоті - мушкети та кинджали»* [15, с. 53], *«Війська гетьманські були притиснені тилом до річки та свого обозу, і Татари вчинили страшний гвалт і пустили хмари стріл; кіннота Гетьманська, спішившись і вишикувавшись в батаву, а піхота вишикувана так само фалангою, зустріла натиски татарські сильним*

вогнем із мушкет та гармат і, ведучи стрілянину без угаву на всю татарську потугу, завдали їм сильної поразки» [15, с. 54], «Козацька армія вишикувана була на три фаланги, що складалася з піхоти та спішеної кінноти; два піші загони йшли з флангів, а корпус піхоти й кінноти йшов позаду резервом. Один фланговий загін зайняв відразу висоти, залишені Поляками проти їхнього флангу. Фаланги, маючи достатньо у себе артилерії, йшли тихо, незважаючи на гарматну ворожу стрілянину, а згодом на перші їхні постріли з мушкетів; наблизилися до передових ворожих ліній на постріл пістоля і тоді відкрили по них мушкетну та гарматну стрілянину з великим успіхом та поразкою передових ліній, котрі раптом змішались і подались назад; [15, с. 133], «...оточив обидва ворожі загони резервами і шанцевими військами і за першим на них пострілом із гармат та мушкетів ударив списами. Поляки, обстрілявшись із своїх мушкетів та пістолів, не встигали заряджати їх знову і боронилися самими шаблями, та супроти списів ними не встояли...» [15, с. 171].

Також у тексті дуже часто присутні описи чисельності козацького війська перед початком битви. Особливо коли число воїнів дуже велике (як у випадку з гетьманом Хмельницьким), кількості полків, реєстрових козаків. При поразці завжди присутні описи числа загиблих у бою: «...а ранком нараховано сих бранців і представлено цареві 2389 чоловік і з їх числа 33 начальники; побитих забрано і поховано поза шанцями 4623 чоловіка» [15, с. 171], «Убитих козаків поховано урочисто в монастирі, і їх нарахували 1715 чоловік, а поляків загорнули землею в їхніх же окопах і нарахували 9674 тіла [15, с. 171], козацькі полки: «І так склалося: полк Київський при Полковнику Антоні Адамовичу — в 1200 Козаків; Чернігівський при Полковнику Мартині Небабі — в 1200; Сіверський при Полковнику Якові Коровці — в 1200; Канівський при Полковнику Семенові Павицькому — в 3000; Переяславський при Полковнику Федорі Лободі — в 2000; Черкаський при Полковнику Іванові Воронченку — в 3000; Чигиринський при Полковнику Федорі Якубовичу — в 3000; Уманський при Полковнику Йосипові Глуху — в 3000; Корсунський при Полковнику Лук'яну

Мозирі — в 3000; Брацлавський при Полковникові Данилові Нечаю — в 2000; Калницький при Полковнику Іванові Федоренку — в 2000; Кропив'янський при Полковнику Фі-лоні Дженджемі — в 2000; Острянський при Полковнику Тимофію Носачу — в 2000; Миргородський при Полковнику Максиму Тарані — в 3000; Полтавський при Полковнику Мартині Пушкаренку — в 2000; Гадяцький при Полковнику Сергієві Бухалу — в 1200; Ніжинський при Полковнику Прокопі Шуменку — в 1200; Лубенський при Полковникові Дмитру Кривоносі — в 1200; Прилуцький при Полковникові Федору Киселі — в 1200 і Вінницький при Полковникові Петрові Стягайлу — в 1600 Козаків [15, с. 149].

Тут можемо говорити про поєднання двох конотацій топосу, які виокремлює Я. Абрамовська – це традиційність та повторюваність.

2.4 Топіка географічних назв

Текст «Історії Русів» насичений різними географічними назвами. Найчастіше вони вживаються в назвах битв, коли вони відбулися поблизу міста чи річки.

Також географічні назви можуть указувати напрямок руху гетьмана та його війська. Так, Іван Брюховецький: *«вислав партизана свого, Кошового Запорозького Отамана Сірка до міста Чигирин, щоб у ньому захопити Гетьмана тамтешнього Тетерю, а сам пішов на місто Черкаси, яке, здобувши, пограбував як ворог, і поспішив до Чигирина. Але Гетьман Тетеря, довідавшись про зближення Сірка, забрав усі свої скарби і відійшов з військом до Заславля ; а коли пішов за ним Брюховецький, то він, із Заславля, утікиши від своїх військ, перебрався з пожитками до Польщі [15, с. 211], «Зустрівши їх за Дністром на Буковині, повів супроти них фальшиву атаку із самими легкими військами; а піхоту тим часом влаштував зі своєю кіннотою та артилерією на двох висотах, закритих чагарниками» [15, с. 85], «По довготривалій битві вдерлися поляки в табір Московський і вчинили велике з обох сторін убивство; нарешті вибили Московські війська з їхнього табору, заволоділи ним і гнали тії війська до схилу гір, в ріку Десну» [15, с. 83], «Наступ на Кодак вчинив Хмельницький*

нагло, і штурм, зроблений ним несподіваним чином, сприяв його намірам дуже вдало» [15, с. 105].

Отже, в другому розділі ми розглянули описи історичних подій, зображення історичних осіб, географічні назви, порівнюючи ці реалії в різних джерелах; суто історичних та «Історії Русів». З'ясували, які бойові стратегії й тактики задля перемоги використовують гетьмани, описи зброї, якою користувалися козаки. Змальовуючи історичні події, автор «Історії Русів» переважно використовує жанр літописного оповідання, модифікуючи його відповідно до нових віянь в українській літературі XVIII ст. Він також активно використовує традиційні «сталі формули», ще з середньовічних літописів, - «Повісті временних літ», «Київського літопису», «Галицько-Волинського літопису», трансплантуючи їх у текст «Історії Русів» як свідчення тяглості традиції.

Висновки

«Історія Русів» до сьогодні зберігає в собі багато таємниць. Найбільш довготривала й обговорювана дискусія – це проблема авторства цього твору. Достеменно все-таки невідомо, хто створив цей текст. За час дослідження належність твору приписували багатьом видатним історичним діячам. Так, наприклад, Я. Дзира вважає автором Г. Полетику. На його думку Г. Кониський (якого чимало дослідників вважає ймовірним автором твору) є не щось інше як псевдонімом Полетики. В. Шевчук у передмові до «Історії Русів» зазначав, що в різний час авторами вважали В. Рубана, О. Безбородька, А. Худорбу.

Також В. Шевчук у передмові спробував відтворити імовірний образний портрет автора тексту. Порушувалося також питання достовірності викладення матеріалу. Його вважали як «патріотичним твором високого звучання», так і просто навчальним посібником.

Не існує навіть точної дати написання «Історії Русів», оскільки таких свідчень просто не збереглося. Однак на основі дослідження тексту науковці звузили часове коло. Наприклад, Я. Мишанич помітив, що в тексті вживаються такі слова як «революція», «патріот», «конституція», котрі виникли з прийняттям конституції США 1787 року. Дослідник вказує дату написання лише приблизно – «останні п'ять років XVIII ст. – перші п'ять років XIX ст. Вважають, що копіювання рукопису почалося раніше, ніж могли уявити – близько 1808-1818 роки. А надруковано його 1846 року в «Чтениях Московского общества истории и древностей российских», що виходили при Московському університеті.

В. Шевчук, наголошуючи на важливості «Історії Русів», ставить її поруч із «Енеїдою» і називає ці два тексти епохальними, бо *«Енеїда» Івана Котляревського, яка розбудила українців емоційно, завершивши стару епоху в літературі і проголосивши нову, та «Історія Русів», яка дала підстави до національного пробудження в освічених сферах суспільства».*

Основне завдання роботи - це дослідження історичної топіки в «Історії Русів». Тому в теоретичних напрацюваннях розглянуто поняття топосу. Так, Я.

Абрамовська вважає, що топос має конотації традиційності та повторюваності. Дослідниця зазначає, що топос має двочленну структуру, сутністю яких є ототожнення обох членів (книга як світ, театр як світ), також топоси, що побудовані на антитезах. Також були думки про топос як кліше або схема думки і вираження. Цю позицію дослідник О. Махов висловив як власну інтерпретацію дослідженню Курціуса до топіки.

О. Творогов розглядає описи боїв, походів князів стійкими літературними сполуками. Більшість із них описуються доволі типово, дослідник вважає ці літературні сполуки трафаретними, стандартним набором засобів. Т. Руді дає одразу декілька варіантів інтерпретації топосу. Це «стійке словосполучення», «стійкий комплекс», «стилістичний шаблон», «трафаретна формула», «стилістична формула», «постійна формула», «традиційна формула», «мотив, що повторюється», «спільне місце» тощо.

Досліджуючи «Історію Русів», ми враховуємо напрацювання своїх попередників. Так О. Пипін вважав цей твір цікавим, навіть якщо зважати на сумнівну історичну цінність. Він зазначив, що літописні оповідання засновані на своєрідній концепції історії. Вчений зосередився і на детальному дослідженні військової топіки в цьому тексті. У підрозділі про історичні події висвітлено версії дослідників із цього питання. Цікаво, що описи подій, про які йдеться в «Історії Русів», справді дещо однотипні, оскільки присутній схожий принцип опису битв, зокрема використання вогнепальної зброї, списів, тактики бою, і в багатьох випадках детально висвітлюються наслідки історичної події. Це святкування перемоги, точний підрахунок кількості загиблих осіб.

Варто зазначити, що описи подій відрізняються від традиційного опису дослідниками. «Історія Русів» наповнена значною кількістю художніх деталей. Наприклад це зображення природи, погоди як стилістичної окраси тексту.

У підрозділі про історичних персонажів зосереджено увагу на діяльності відомих полководців, розглянуто їхні стратегії й тактики ведення бою. Серед історичних діячів особливої уваги заслуговує образ Богдана Хмельницького як одного з успішних полководців України. Він відзначився як командувач і

видатний стратег. Про нього в «Історії Русів» написано доволі багато. Битви, в яких він брав участь, зображені досить детально. Описується також приватне життя Б. Хмельницького, згадується хутір Суботів а також наступник гетьмана – Юрій Хмельницький, який зображений як один із найслабших діячів, який не виправдав очікувань свого видатного батька.

У підрозділі про зброю розглянуто військову топіку, зокрема різні види озброєння. Окрім рушниць, це були також списи, бердиші, гармати, луки, ножі. Згадується також «золотий меч» - подарунок Петру Конашевичу-Сагайдачному від польського королевича Владислава як визнання заслуг гетьмана перед Річчю Посполитою.

Також у роботі розглянуто географічні назви, що згадуються в тексті. Це назви річок, населених пунктів. Цікаво, що часто в назвах битв присутня назва населеного пункту.

Отже, «Історія Русів» - доволі загадковий твір. У давній літературі нерідко буває, що автор тексту або дата невідома. Проте тут поєдналося одразу два аспекти: невідомий твір і невизначена дата, що дає підстави визначити цей твір як такий, що приховує в собі багато загадок і таємниць. Але не дивлячись на незначну інформацію про книгу, сам текст є доволі цікавим. Тут подано історію України в художньому вигляді, детально зображені походи, наступальні операції, висвітлено усі відомі та важливі події із зазначенням дат. Цей твір справді заслуговує глибшого дослідження з багатьох сторін.

Список використаної літератури

1. Абрамовська Я. Топос і деякі спільні місця літературознавчих досліджень. Теорія літератури в Польщі: антологія текстів: друга половина XX – початок XXI ст. Упор. Б. Бакула; за заг. ред. В. Моренця; пер. з польськ. С. Яковенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008, С. 351 – 370.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика / Пер. с древнегр. О.П. Цыбенко, В.П. Аппольрот. Москва: Лабиринт, 2000. 224 с.
3. Аристотель. Риторика / пер Н.Платоновой. Москва: Наука, 1978. 256 с.
4. Бердник О.С. «Історія Русів» як метатекст. Автореферат дисертації на здобуття ступ. канд. філ. наук. Київ. 2001. 20 с.
5. Белей І. Причинок до питання про час появи «Історії Русів». URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Belei_Ivan/Prychynok_do_pytannia_pro_chas_poiavy_Istoryi_Russov.pdf
6. Бурлака Д. Модель образу правителя в "Історії Русів" / Д. Бурлака // Актуальні питання гуманітарних наук. 2014. Вип. 10. С. 125-130. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2014_10_21.
7. Гаврилюк І. В. Військове мистецтво Богдана Хмельницького та інших козацьких командувачів протягом 1648–1651 рр.: досягнення, недоліки і невтішний фінал / Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2019. Т. 2. С. 67-73.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1991. (Пам'ятки історичної думки України) Т. VI : Житє економічне, культурне, національне XIV-XVII віків. Репр. відтворення вид. 1907 р. 1995. 667, [3] с.
9. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1995. – Т. VIII. – Ч. I: Від Куруківщини до Кумейщини (1626-1638). – С. 106-107.
10. Грушевський М.С. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти / Грушевський, М. С. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань

- (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Видавництво "Світ". 2009. Т. ІХ. С. 35 - 85.
11. Гузенко Ю. Деякі аспекти використання ручної вогнепальної зброї українським козацтвом у середині XVII ст. / Ю. Гузенко, А. Войтенко // Емінак. 2007. № 2. С. 20-33. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2007_2_5.
 12. Дзира І. Вплив “Літопису Малоросії” Жана-Бенуа Шерера в “Історії русів”. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ, 2003. – Вип.6. С.412–425.
 13. Євмененко О.В. Художня інтерпретація постаті Івана Богуна в українській літературі початку XX століття. Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2009. №2. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhnya-interpretatsiya-postati-ivana-boguna-v-ukrayinskiy-literaturi-pochatku-hh-solittya>
 14. Драгоманов М. П. Малороссия в ее словесности. Вестник Европы. 1870. Кн. 6.
 15. Історія Русів / пер. І. Драча; вступне слово В.Шевчука. Київ. : Радянський письменник, 1991. 318 с.
 16. Киричок Б. «Історія Русів» та її автори. URL: <http://golospris.net.ua/119-storya-rusv-ta-yiyi-avtori.html>
 17. Козлик І., Орнат Н. Топос міста у романах польської письменниці Полі Гоявічинської «Дівчата з новолипок» та «Райська яблуня» / Івано-Франківськ : ПНУ ім. Василя Стефаника, 2016. с. 111 – 120.
 18. Колінько О.В. Топос як поняття соціальної топології / ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця. 2018. с. 32 – 44.
 19. Конявская Е. Проблема общих мест в древнеславянских литературах (на материалах агиографии) / Москва. Университет Росакадемии образования: 2004. с. 80-92.

20. Костюк Н. До 390-річчя переможної битви козацького війська під Переяславом. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Переяслав-Хмельницький. 2020.
21. Кравченко В.В. «Історія русів» у сучасних інтерпретаціях. Україна. Росія. Імперія: вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. 542 с.
22. Курціус Е.Р. Європейська література і латинське Середньовіччя/ Пер. з нім. А. Онишко. Львів.: Літопис, 2007. 752 с.
23. Левицька О. М. Особливості Берестейської унії в інтерпретації М.І. Костомарова. «Гілея: науковий вісник», 2015. С. 321-325.
24. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю. І. Ковалів. Київ.: ВЦ «Академія», 2007. 489 с.
25. Ліщук Д. Окремі аспекти воєнного мистецтва гетьмана Петра Сагайдачного у військовій кампанії 1618 року: роль козацької розвідки й контррозвідки. Питання історії України. 2008. Т. 11. С. 181-185. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2008_11_31.
26. Махов А.Е. «Историческая топика»: раздел риторики или область компаративистики? Вопросы литературы. 2011. №4. С. 275-289.
27. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьке козацтво. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 302 с. (Давно се діялось колись)
28. Мишанич Я. «Історія Русів»: історіографія, проблематика, поетика. Київ: Обереги. 1999. 240 с.
29. Нагірняк А. Я. Богдан Хмельницький – видатний стратег і полководець. Військово-науковий вісник. 2009. Вип. 11. С. 139-149. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2009_11_11.
30. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ: Просвіта, 2008. 1064 с.
31. Печерські тексти про св. Мучеників Бориса та Гліба. Текст 1. Прп. Нестор Літописець. Місяця липня 24 Читання про житіє та погублення

- блаженних страсотерпців Бориса і Гліба. Господи, благослови / пер. І. Жиленко. URL:<http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm>
32. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні = The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine; авториз. пер. з англ. та ред. укр. тексту С. Грачової. Вид. 2-ге, випр. Київ: Критика, 2006. 494 с. (Критичні студії).
33. Прокопчук С. Берестецька битва 1651 р. у національному літописі XVII-XVIII ст. Історія очима молодих дослідників : матеріали регіон. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів. – Рівне, 2008. Вип. III. С. 8-14.
34. Пыпин, А.Н. История славянских литератур. В 2 т. Т. 1 / изд. 2-е изд., вновь перераб. и доп. Санкт -Петербург. : тип. М.М. Стасюлевича, 1879. VIII, 447 с.
35. Руди Т. Топика русских житий (вопросы типологии). Русская агиография: Исследования. Публикации. Полемика / ред. С. Семячко, Т. Руди. Санкт-Петербург: 2005. с. 59-101.
36. Степанков В.С. Зборівська битва 1649 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672с.: іл. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zborivska_bytva_1649
37. Степанова А.С. Понятие «Топ» в «Риторике» Аристотеля. Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2012. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-top-v-ritorike-aristotelya>
38. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту, 1996. 2007. Кн. 1 : Воєнні дії 1648-1652 рр. : [монографія]. 1996. 320 с. : іл.

- 39.Таравська Я.В., Мусіна А.С. Військова стратегія видатного гетьмана України Богдана Хмельницького. Мелітополь.: МДПУ ім. Б.Хмельницького. Історичні науки. 4 с.
- 40.Творогов О.В. Задачи изучения устойчивых литературных формул Древней Руси. Труды отдела древнерусской литературы. Ленинград.: Наука. 1989. Т. 20. С. 29 - 40.
- 41.Творогов О.В. Традиционные устойчивые словосочетания в «Повести временных лет». Труды отдела древнерусской литературы. Ленинград.: Наука. 1989. Т.18. С. 277-284.
- 42.Тимошенко Л. "Берестейська церковна унія 1596 року", Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія: електронна версія, Київ, Львів: Наукове товариство імені Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. Режим доступу: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=238
- 43.Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького : військово-істор. студія . Мюнхен: Вид. Братства кол. вояків 1-ої Української Дивізії УНА, 1954. 186 с.: іл., 5 карт.
- 44.Тоїчкін Д. Оснащення українського козацького війська: холодна зброя. Україна в Центрально-Східній Європі. 2014. Вип. 14. С. 336-361.
- 45.Турчина Т. Топіка земного світу в Євангелії Учительному Кирила Транквіліона Ставровецького / Tetiana Turchyna // Spheres of Culture / ed. by I. Nabytovych. - 2017. Vol. 16. P. 80-88.
46. Фірсов О.В. Особливості стратегії та тактики козацького війська за часів гетьмана П. Сагайдачного. Черкаси.: ЧДТУ. Наукові праці. Том 76. Вип. 63. с. 80-83.
- 47.Фоцан Я. "Історія русів" – окремі зауваги до концепції і авторства твору / Я. Фоцан // Українознавчий альманах. 2010. Вип. 2. С. 246-249. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_2_81

- 48.Хававчак О. Валерій Шевчук про барокову поетику козацьких літописів та "Історії Русів". Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. / відп. ред.: І. Сабадош. Ужгород, 2009. Вип.13. С. 194-196.
49. Хававчак О. Барокова поетика "Історії русів". Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. - 2011. Вип. 26. С. 144-148. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2011_26_30
- 50.Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів». Історія Русів. Київ: Радянський письменник, 1991. с. 5 – 28.
- 51.Шевчук В. Поетика бароко в українських літописах. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т./ Автор-укладач Ковалів Ю.І. Київ: «Академія». – Т. 1. С. 445–469.
- 52.Щербак В. Михайло Грушевський про передумови, причини та рушійні сили "Хмельниччини". Київські історичні студії. 2016. № 2. С. 11-15. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khs_2016_2_4
- 53.Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Львів, 1990, т. 2
54. Яворницький Д.І. Із української старовини: Наук.-худож.кн./ пер. з рос. Ю.О. Іванченка; мал. М.С. Самокиша, С.І. Васильківського. Київ, 2001. 176 с.